

دیباجه‌ای بر کتاب

ملکا ذکر تو گویم که تو پاکی و خدایی
 همه درگاه تو جویم، همه از فضل تو پویم

نروم جز به همان ره که توام راهنمایی
 همه توحید تو گویم که به توحید سزایی¹

بدون شک در دوران معاصر، تعلیم و تربیت یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های بشر در تمامی جوامع محسوب می‌شود. پیچیدگی فزاینده ساختارهای اجتماعی و لزوم تربیت و آماده‌سازی شهروندان برای زندگی در محیط تحول‌یابنده از یک‌سو، و تعدد دیدگاه‌ها و رویکردهای تربیت درخصوص نقشی که آدمیان در قرن جدید ایفا خواهند کرد از سوی دیگر، بیش‌ازپیش مسئولان و مقامات تعلیم و تربیت را دل‌مشغول هدایت و سازماندهی فرایندهای آموزش مدرسه‌ای کرده است و در این میان، برنامه‌های درسی به‌منزلهٔ محوری‌ترین عامل در تعیین سرنوشت نسل آینده اهمیتی دوچندان دارد (طالب‌زاده نوبریان و فتحی واجارگاه، 1382). تغییرات گوناگون و مستمر در دنیای فناوری و دگرگونی‌های عظیم اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و به تبع آنها پیدایش نیازهای متنوع و گوناگون فردی و اجتماعی، و فاصلهٔ نگران‌کننده بین دنیای آموزش عالی و دنیای کار، ضرورت ایجاد تغییر در شیوه‌های طراحی و اجرای برنامه‌های درسی را بدیهی ساخته و موجب شده است تا برنامه‌ریزان بیش‌ازپیش در زمینهٔ طراحی برنامه‌ها به رویکردهای متفاوت بیندیشند (Aboelela et al., 2007). یکی از این رویکردها، توجه به طراحی برنامه‌های درسی بین‌رشته‌ای² است.

بحث در مورد یکپارچه‌سازی برنامهٔ درسی در نیم‌قرن گذشته همیشه مطرح بوده است؛ اما این مباحث طی دههٔ اخیر دوباره برجسته شده‌اند. انفجار دانش³ و نگرانی از مرتبط بودن برنامه‌های درسی و فقدان پیوند و ارتباط میان رشته‌ها از جمله دلایلی هستند که متولیان امر تعلیم و تربیت را به سمت یک برنامهٔ درسی منسجم و درهم‌تنیده⁴ و تلفیقی تشویق می‌کنند (Lake, 2001).

امروزه برنامه‌های درسی از مهم‌ترین ابزارهای تحقق بخشیدن به اهداف و رسالت‌های کلی نظام‌های آموزشی در جهان هستند (امینی و همکاران، 1388). برنامه‌های درسی آموزش عالی هرچند به‌صورت کلی همانند برنامه‌های درسی قبل از دانشگاه هستند، در برخی موارد با هم تفاوت دارند. این تفاوت‌ها در ماهیت رشته‌ای (رشته‌محور) برنامه‌های درسی دانشگاهی و تخصصی بودن موضوع ریشه دارند (Donald, 1986). برنامه‌های درسی آموزش عالی از نظر سابقهٔ پژوهشی نوعی فقر فراگیر دارند که فقط به کشور ما خلاصه نمی‌شود و موضوعی جهانی است. البته در چند سال اخیر، برنامه‌های درسی دانشگاهی توجه محققان را به خود جلب کرده و کارهای مفیدی در این زمینه انجام شده است. مطالعات بین‌رشته‌ای و ضرورت توجه به آن، از جمله پدیده‌های نوظهوری هستند که نظام‌های آموزشی در کشورهای متعدد با آن روبه‌رو شده‌اند. بر این اساس، همت بسیاری از محققان در حوزه‌های گوناگون علوم، از جمله علوم انسانی و اجتماعی، در سال‌های اخیر به تبیین و تحدید این مسئله اختصاص یافته است.

1. دیوان سنایی غزنوی

2. inter-disciplinary
 3. knowledge
 4. integrated curriculum

اگرچه بینش سنتی نگاهی مجزا و مستقل به رشته‌های درسی دارد، روش بین‌رشته‌ای به شیوه‌ای هوشمندانه و ظریف ماهیت رشته‌های تحصیلی را بررسی می‌کند. در این بررسی ممکن است گونه‌های متعدد و متفاوتی از روش‌های بین‌رشته‌ای به دست آید، اما آنها نقاط مشترکی نیز دارند. بین‌رشته‌ای در این کتاب، مفهومی دوگانه دارد. مفهوم اول آن «نظری»¹ است و به‌منزله نظریه‌ای است که در پنج دهه اخیر به‌مثابه گفتمانی مسلط بر اهداف، سیاست‌ها، ساختارها، فرایندها، الگوها و شیوه‌های تولید دانش و آموزش‌های علمی حاکم بوده و با عنوان «گفتمان بین‌رشته‌ای دانش» بر کلیت ساختار این کتاب حاکم است. این نظریه یا گفتمان در حال تجربه، توسعه و تکامل است و رویکردها و گونه‌های متفاوتی نظیر بین‌رشته‌ای، چندرشته‌ای² و فرارشته‌ای³ دارد. مفهوم دوم بین‌رشته‌ای «کاربردی» است و به معنای گونه‌ای از گفتمان مذکور است که دارای خصلت‌ها، مزیت‌ها، ویژگی‌ها و مصادیق ساختاری و کارکردی خاص است. در عرصه عمل، ساختار بین‌رشته‌ای⁴ به‌مثابه گونه‌ای از سایر گونه‌های بین‌رشته‌ای مانند چندرشته‌ای متقاطع⁵، میان‌رشته‌ای، فرارشته‌ای و سایر موارد، متفاوت است و اجرای آن مستلزم رعایت اصول، موازین و شیوه‌های علمی و عملی خاص است.

به‌رغم تمامی مشکلات مطالعات بین‌رشته‌ای، نظر به اهمیت و مزایای آنها، در اواخر قرن بیستم به این نوع مطالعات بسیار توجه شده است؛ زیرا با توسعه مطالعات بین‌رشته‌ای، امکان از بین بردن فاصله و فضای خالی بین علوم وجود دارد (Mucklow, 1980; Salter & Hearn, 1996). برای بهره‌برداری از این مقوله، دانشگاه‌ها به تدابیر ویژه‌ای روی آورده‌اند تا بتوانند مطالعات بین‌رشته‌ای را در بستر دانشگاه اجرا کنند (Kocklemans, 1979a).

بنابراین می‌توان گفت که جهت‌گیری‌های بین‌رشته‌ای در مطالعات علمی، در حال و آینده، دیگر نه یک انتخاب که یک اجبار و الزام خواهد بود؛ یعنی پر کردن شکاف‌های معرفتی بشر یا پاسخ‌گویی به نیازهای نوظهور جوامع انسانی، به شکل کارآمدتر و رضایت‌بخش‌تر، راه دیگری برای دانشمندان و پژوهشگران باقی نمی‌گذارد. سیاست‌گذاران آموزش عالی جوامع نیز لاجرم گریزی از ورود به این مباحث ندارند (مهرمحمدی، 1388).

با مرور این مطالب اگرچه اهمیت بیش‌ازپیش این رویکرد در برنامه‌های درسی آشکار می‌شود، ابعاد مسئله‌ای که ذهن نویسندگان را به خود مشغول ساخته است نیز برجسته‌تر می‌شود. با وجود درهم‌تنیدگی دنیای امروز و اهمیت یافتن علوم بین‌رشته‌ای، توجه به آن در آموزش عالی بسیار حائز اهمیت است، اما با نظری گذرا به پژوهش‌ها در زمینه تلفیق برنامه‌درسی⁶ متوجه می‌شویم که در کشور ما هنوز اقدام منسجم و مؤثری برای تدوین برنامه‌های درسی بین‌رشته‌ای در سطح کارشناسی انجام نشده است. به عبارتی می‌توان گفت که این حوزه از پژوهش‌های تعلیم‌وتربیت و برنامه‌درسی - مخصوصاً در سطح آموزش عالی - غالباً مغفول واقع شده است.

با چنین دغدغه‌ای و براساس تعهد نویسندگان در ورود به این عرصه مغفول از برنامه‌درسی دانشگاهی

1. theory
2. multidisciplinary
3. metadisciplinary
4. interdisciplinary structure
5. cross disciplinary
6. curriculum integration

در نظام آموزش عالی ایران، کتاب حاضر به رشته‌تحریر درآمده است. این کتاب مشتمل بر شش فصل است که نویسندگان تلاش کرده‌اند با کاوش ایده‌بین‌رشته‌گی در مطالعات دانشگاهی، تمرکز خود را صرف یکی از مهم‌ترین عناصر نظام آموزش دانشگاهی - یعنی برنامه‌درسی - کنند. در فصل اول، مبانی نظری برنامه‌درسی بین‌رشته‌ای در آموزش عالی بررسی شده است. در این فصل تلاش شده است با مروری بر مبانی نظری بین‌رشته‌گی در آموزش عالی، ابتدا تفاوت‌های رویکرد رشته‌ای با رویکرد بین‌رشته‌ای بررسی شوند و در ادامه با بررسی دلایل و ضرورت‌های روی‌آوری به مطالعات بین‌رشته‌ای، مبانی برنامه‌درسی بین‌رشته‌ای در آموزش عالی بررسی شده است. فصل دوم با مروری بر گونه‌شناسی، رویکردها و الگوهای بین‌رشته‌گی در آموزش عالی و با تأکید بر برنامه‌های درسی، به بررسی موضوع برنامه‌درسی بین‌رشته‌ای در آموزش عالی اختصاص یافته است. در فصل سوم تلاش شده است تا یک الگوی نظری برنامه‌درسی بین‌رشته‌ای در حوزه آموزش عالی طراحی شود. در اینجا با مرور مبانی برنامه‌درسی بین‌رشته‌ای، الگوی نظری برنامه‌درسی در آموزش عالی طراحی شده است که مبتنی بر اصول و فرایندهای برنامه‌ریزی است. البته در دو بخش جداگانه در مبحث مبانی، به مبانی تاریخی مطالعات بین‌رشته‌ای در ایران و مبانی فلسفی و دینی برنامه‌درسی و علوم بین‌رشته‌ای پرداخته شده است؛ تلاش شده است تا جایگاه مطالعات بین‌رشته‌ای از منظر بومی و فلسفه اسلامی حاکم بر نظام تعلیم و تربیت و برنامه‌درسی خودمان مرور و بررسی شود. هرچند که هدف اصلی کتاب در این چارچوب قرار نمی‌گیرد و قطعاً مطالعه در این حوزه هم بسیار گسترده است و هم پژوهشی مجزا را می‌طلبد. در فصل چهارم تأکید اصلی بر طراحی یک الگوی کاربردی برنامه‌درسی برای طراحی دروس بین‌رشته‌ای در حوزه آموزش عالی است. در اینجا تلاش شده است تا یک الگوی جامع و راهنمای عمل برای آن برنامه‌ریزان درسی معرفی شود که در مقاطع دانشگاهی فعالیت می‌کنند. فصل پنجم به طراحی یک الگوی برنامه‌درسی بین‌رشته‌ای اختصاص داده شده است که مبتنی بر مبانی نظری است که در الگوی نظری فصل سوم و الگوی کاربردی فصل چهارم به آنها پرداخته شده است. الگوی برنامه‌درسی بین‌رشته‌ای در حوزه علوم اجتماعی مبانی نظری گسترده‌ای دارد که حاصل شناخت وضعیت کنونی این علوم در جهان و ایران است. در این الگوی برنامه‌درسی تلاش شده است تا راهکارهایی برای طراحی برنامه‌های درسی بین‌رشته‌ای در این حوزه از علوم پیشنهاد شود. فصل ششم مروری بر تجارب کشورهای گوناگون در زمینه طراحی برنامه‌های درسی بین‌رشته‌ای و ارائه نمونه‌هایی از سایر نظام‌های آموزشی است که پشتوانه نظری و تجربی مطالب ارائه شده در فصل‌های سوم، چهارم و پنجم تلقی می‌شود.

در پایان، نویسندگان ضمن تشکر از سازمان محترم «سمت» - مخصوصاً مدیریت امور پژوهش و ارزشیابی سازمان - برای قبول زحمت ارزیابی علمی (در چهار نوبت متوالی)، چاپ و انتشار کتاب، اذعان دارند که اثر حاضر نخستین تلاش در داخل کشور برای ورود به عرصه برنامه‌درسی دانشگاهی با رویکرد بین‌رشته‌ای قلمداد می‌شود و از این لحاظ می‌توان از مطالب مطرح‌شده در راستای توسعه و بسط این ایده در برنامه‌های درسی دانشگاهی بهره برد. بی‌گمان آنچه در اینجا آمده است مجموعه‌ای از مطالب بنیادی نظری و ایده‌های عملیاتی و کاربردی در عرصه برنامه‌درسی بین‌رشته‌ای دانشگاهی است که مثل همه متون منتشرشده و به قیاس مثل مشهور 'انشای نانوشته غلط ندارد'، عاری از عیب و ایراد نیست. نویسندگان از

تمامی مراکز، محققان، استادان و دانشجویان گرامی متخصص در عرصه برنامه درسی کشور تقاضامندند تا نظرات تکمیلی و اصلاحی خود را از آنان دریغ ندارند. در پایان با حمد خداوند سبحان و همراه با «سنایی» زمزمه می‌کنیم:

همه غیبی تو بدانی، همه عیبی تو بپوشی
همه بیشی تو بکاهی، همه کمی تو فزایی

دکتر حسن ملکی (عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبایی)

دکتر جمال سلیمی (عضو هیئت علمی دانشگاه کردستان)

شهریورماه 1392